

ACTA UNIVERSITATIS LODZIENSIS FOLIA BOTANICA (Acta Univ. Lodz., Folia bot.)	13	153-158	1998
---	----	---------	------

Jan T. Siciński

**MISOPATES ORONTIUM (L.) RAFIN. – ZAGROŻONY
GATUNEK SEGETALNY W ŚRODKOWEJ POLSCE**

**MISOPATES ORONTIUM (L.) RAFIN. – THREATENED
SEGETAL SPECIES OF CENTRAL POLAND**

ABSTRACT: *Misopates orontium* is rarely observed in segetal communities of our country, including Central Poland. Its localities of small surface areas and low abundances are most frequently recorded. It is them that are most threatened with various factors, which frequently accumulate.

Treść

1. Wstęp
2. Metodyka badań
3. Wyniki
4. Wnioski
5. Piśmiennictwo
6. Summary

1. WSTĘP

Siedliska polne od chwili swego powstania podlegają presji człowieka, której skala uzależniona jest od środków i metod, jakimi on rozporządza uprawiając rolę i rośliny.

Skład gatunkowy chwastów występujących na polach uprawnych jest wypadkową działania szeregu czynników naturalnych i antropogenicznych. Szczególnie te drugie w ostatnim 30-leciu wyraźnie nasiliły się. Na skutek wzmożonej ingerencji człowieka, powodowanej różnorodnymi zabiegami

agrotechnicznymi, zbiorowiska segetalne należą obecnie do najbardziej zmieniających się i zagrożonych. Uboższą populację gatunków szczególnie wrażliwych, ograniczona jest liczba ich stanowisk lub eliminowane są z obszaru swego występowania. Przykłady zaniku niektórych taksonów chwastów segetalnych w naszym kraju podali Kornaś (1961) i Mirek (1976). W ostatnim okresie wielu krajowych autorów informowało o zagrożeniu i ustępowaniu z pól uprawnych niektórych gatunków (np. Kornaś 1961; Kuźniewski 1983; Mirek 1976; Nowiński 1948; Siciński 1987; Sokołowski 1988; Warcholińska 1986–1987a, b).

Jednym z bardziej zagrożonych w Polsce, a także w jej centralnej części, jest wyżlin polny, którego liczba stanowisk i liczebność populacji wydaje się stale zmniejszać.

2. METODYKA BADAŃ

Materiały, którymi posłużono się w niniejszym opracowaniu, obejmują dane historyczne i współczesne (Karo 1881; Mowszowicz 1978; Siciński 1974, 1976; Warcholińska 1974, 1976, 1981, 1986–1987a). Najstarsze dane o wyżlinie polnym pochodzą z końca ubiegłego wieku (Karo 1881), a najnowsze znaleźć można m. in. w pracach Sicińskiego (1974, 1976) oraz Warcholińskiej (1974, 1976, 1981). Jego rozmieszczenie w środkowej Polsce przedstawiła Warcholińska (1986–1987a). Mimo prowadzonych badań terenowych, na polach uprawnych tej części kraju nie udało się w ostatnich latach stwierdzić nowych stanowisk.

3. WYNIKI

Wyżlin polny (*Misopates orontium* (L.) Rafin., *Antirrhinum orontinum* L.) jest rośliną jednoroczną, terofitem i archeofitem, pochodzącym z zachodniej części obszaru śródziemnomorskiego. Ten sporadycznie notowany w zbiorowiskach segetalnych kraju gatunek ma zasięg śródziemnomorsko-środkowoeuropejski, z niewielkimi wyspami zasięgowymi na terytorium iranoturzańskim (Zając 1979). Informacje na temat występowania tego gatunku w europejskich krajach można znaleźć we *Flora Europaea* (Webb 1972). Szafer, Kulczyński, Pawłowski (1967) podają, że występuje on na nizu południowym i zachodnim. Prawdopodobnie rośnie na obszarze nieco większym. Są to jednak stanowiska nieliczne i rozproszone. Ich cechą charakterystyczną jest to, że reprezentowane bywają przez okazy nieliczne lub pojedyncze. Powierzchnie jego występowania są zazwyczaj niewielkie, a sporadycznie tylko większe. Stanowiska o bardzo małej powierzchni oraz niewielkiej zasobności należą do najczęściej notowanych.

Okazy tego taksonu nie są spotykane we wschodniej i północno-wschodniej części kraju. Można przypuszczać, że tutaj przebiega granica jego zasięgu. Podobnie jak w Polsce, tak i w jej centralnej części należy do bardzo rzadko obserwowanych archeofitów wśród upraw polnych, stanowiąc osobliwość florystyczną.

Mowszowicz (1978) uznaje go za gatunek rozproszony i rzadki na polach (wśród zasiewów żyta, pszenicy i roślin okopowych) środkowej Polski. Poza tym uważa, że występuje również na siedliskach ruderalnych. „Po ugorach, zasiewach bardzo obficie, ale tylko miejscami i nie rokrocznie występuje. Na polach za Jasną Górą w roku 1879 znajdował się bardzo licznie” – to opis obserwacji poczynionych w Częstochowie przez Karo (1881). Autor ten podaje również stanowisko tego gatunku ze stacji drogi żelaznej Rudniki. Z okolic Piotrkowa Trybunalskiego stanowiska ruderalne wymienia Kulesza, a we Folwarkach koło Radomska stwierdził go Kotkowski (zob. Mowszowicz 1978). W 1963 r. Olaczek znalazł jego stanowiska w Justynowie koło Koluszek oraz w Pabianicach (Mowszowicz 1978). W Popielawach (woj. piotrkowskie) pojedyncze okazy w uprawie żyta ozimego zanotowała Warcholińska (1974, 1976), a w Osjakowie (woj. sieradzkie) dość licznie w uprawach owsa i ziemniaków Siciński (1974, 1976). Poza tym magistranci Zakładu Botaniki Uniwersytetu Łódzkiego podali stanowiska: J. Nobis w Lućmierzu koło Zgierza oraz K. Modranka w Tuszynie (zob. Warcholińska 1981).

Godnym uwagi jest fakt, że w ostatnich latach nie stwierdzono na tym obszarze nowych stanowisk, mimo dość intensywnie prowadzonych badań na polach uprawnych. Trudno obiektywnie stwierdzić, czy jest gatunkiem zanikającym, bowiem dane z wcześniejszych okresów są sporadyczne i niepełne, gdyż ówcześni floryści koncentrowali się głównie na zbiorowiskach naturalnych lub półnaturalnych. W przeszłości na tym obszarze nie prowadzono dokładniejszych badań, jak w innych rejonach kraju (np. okolice Warszawy, Krakowa i Poznania). Przy okazji odbywania wycieczek botanicznych odnotowywano występowanie ciekawszych gatunków. Na podstawie wrywkowych obserwacji i badań florystycznych kłopotliwym jest określenie zmian zaszłych w dłuższym przedziale czasowym.

Wyżlin polny w omawianym regionie prawdopodobnie był dawniej oraz jest obecnie gatunkiem rzadko obserwowanym w agrofitocenozach. Fakt ten powodowany jest jego specyficznymi wymaganiami siedliskowymi, bardzo wąską amplitudą. Trudno zatem dokładnie przedstawić zmiany jego rozmieszczenia zaszłe od czasu poprzednich badań. Własne obserwacje terenowe niewielkiej liczby stanowisk pozwalają na stwierdzenie, że najczęściej utrzymuje się na małym obszarze i reprezentowany jest przez nieliczne osobniki.

Omawiany takson niewątpliwie należy do zagrożonych i ginących składników flory segetalnej środkowej Polski. Podobnie jak i inne wyspecjalizowane i wrażliwe stare chwasty segetalne, ustępuje z naszych pól. W trzech przypadkach można mówić o konkretnych przykładach zagrożeń. Za Jasną Górą w Częstochowie i w Popielawach nastąpiła zmiana użytkowania gruntów ornych na trwałe użytki zielone. Natomiast stanowisko jego występowania w Folwarkach zostało zabudowane. Być może podobnie stanie się z miejscem występowania *Misipates orontium* w Osjakowie, które znajduje się obecnie w bliskim sąsiedztwie miasteczka, a teren ten zaczyna być urbanizowany, zamieniany na ogródki przydomowe lub trwałe użytki zielone.

Można przypuszczać, że inne czynniki, jak chemizacja rolnictwa (herbicydy i nawozy sztuczne), wprowadzanie nowych technik uprawy roli, lepsze oczyszczanie materiału siewnego itp. przyczyniają się do jego recesji. Na regionalnej liście zagrożonych gatunków segetalnych środkowej Polski (Warcholińska 1986–1987b), a także krajowej (Warcholińska 1994), wyżlin polny otrzymał status gatunku wymierającego (E). Znane są rozmieszczenie, stan i zasobność siedlisk segetalnych, czynniki zagrażające oraz określony status (stopień zagrożenia) tego rzadkiego i wyspecjalizowanego taksonu. Powyższe dane winny być podstawą działań gospodarczych i planowania przestrzennego, powodujących w miarę możliwości ochronę zagrożonych stanowisk.

Zmniejszanie liczby oraz zasobności stanowisk powoduje ubożenie lokalnej, regionalnej i krajowej flory, a także zmniejszanie się różnorodności gatunkowej. Ze zjawiskiem zanikania starych towarzyszy upraw polnych łączy się ubożenie zespołów segetalnych oraz degeneracja ich fitocenoz. Zjawisko to jest niepokojące, a odpowiedzią winny być działania zmierzające do ochrony osobliwości florystycznych (Herbich 1986; Kuźniewski 1983; Nowiński 1948; Siciński 1987; Sokołowski 1988).

4. WNIOSKI

W niniejszym opracowaniu posłużono się danymi historycznymi i współczesnymi. Wyżlin polny występuje w kraju, w tym również w środkowej Polsce, rzadko i na stanowiskach rozproszonych. Mają one najczęściej małą powierzchnię i odznaczają się niewielką zasobnością. W ostatnich latach, pomimo prowadzonych badań, nie stwierdzono w centralnej Polsce nowych stanowisk.

Gatunek ten charakteryzuje się specyficznymi wymaganiami siedliskowymi. Należy do zagrożonych i zanikających składników upraw zbożowych i okopowych. Powoduje to ubożenie lokalnej, regionalnej i krajowej flory oraz zespołów chwastów polnych (segetalnych).

5. PIŚMIENNICTWO

- Herbich, J. 1986. *Projekt ochrony chwastów polnych*. Acta Univ. Lodz., Folia sozol., 3: 199–203.
- Karo, F. 1881. *Flora okolic Częstochowy*. Pam. Fizjogr., 1: 208–257.
- Kornaś, J. 1961. *The extinction of the Sperguleto-Lolietum remoti association in flax cultures in the Gorce (Polish Western Carpathian Mountains)*. Bull. Acad. Pol., Ser. Sci. Biol., 9(1): 37–40.
- Kuźniewski, E. 1983. *Ochrona przyrody a chwasty polne*. Chrońmy Przyr. Ojcz., 39(3): 5–8.
- Mirek, Z. 1976. *Zanikanie chwastu inowego Camelina alyssum (Mill.) Thell. na terenie Polski*. „Phytocoenosis”, 5(3–4): 227–236.
- Mowszowicz, J. 1978. *Conspectus florae Poloniae Medianae (plantae vasculares)*. Wyd. Univ. Łódzkiego, Łódź: 1–395.
- Nowiński, M. 1948. *Ochrona przyrody a chwasty*. Chrońmy Przyr. Ojcz., 4(7–8): 10–15.
- Siciński, J. 1974. *Interesujące gatunki segetalne w dorzeczu środkowej Warty (woj. łódzkie)*. Zesz. Nauk. Univ. Łódzkiego, ser. II, 54: 59–64.
- Siciński, J. T. 1976. *Flora segetalna Kotliny Szczercowskiej (Widawskiej)*. Acta Univ. Lodz., Zesz. Nauk. Univ. Łódzkiego, ser. II, 5: 31–61.
- Siciński, J. T. 1987. *Agrorezerваты – forma czynnej ochrony przyrody*. Chrońmy Przyr. Ojcz., 43(5–6): 31–36.
- Sokołowski, A. W. 1988. *Ubożenie roślinności segetalnej i problem jej ochrony*. Parki Narod. Rezerw. Przyr., 9(1): 45–50.
- Szafer, W., Kulczyński, S., Pawłowski, B. 1967. *Rośliny polskie*. PWN, Warszawa: 1–1020.
- Warcholińska, A. U. 1974. *Niektóre nowe lub rzadkie gatunki we florze segetalnej Równiny Piotrkowskiej*. Zesz. Nauk. Univ. Łódzkiego, ser. II, 54: 109–121.
- Warcholińska, A. U. 1976. *Flora segetalna Równiny Piotrkowskiej (Mezoregion Nizin Środkowopolskich)*. Acta Univ. Lodz., Zesz. Nauk. Univ. Łódzkiego, ser. II, 8: 63–95.
- Warcholińska, A. U. 1981. *Flora segetalna Wzniesień Łódzkich*. Acta Univ. Lodz., Folia bot., 1: 133–179.
- Warcholińska, A. U. 1986–1987a. *Rozmieszczenie niektórych ustępujących chwastów polnych w środkowej Polsce*. Fragm. Flor. Geobot., 1–2: 15–43.
- Warcholińska, A. U. 1986–1987b. *Lista zagrożonych gatunków roślin segetalnych środkowej Polski*. Fragm. Flor. Geobot., 1–2: 225–231.
- Warcholińska, A. U. 1994. *List of threatened segetal plant species in Poland*. [W:] Mochnacký, S., Terpó, A. (Eds.). *Anthropization and environment of rural settlements. Flora and vegetation*. Proceedings of International Conference. Sátoraljaújhely: 206–219.
- Webb, D. A. 1971. *Misopates Rafin.* [W:] Tutin T. G. et al. (Eds.). *Flora Europaea*. 3. Univ. Press. Cambridge: 224.
- Zajac, A. 1979. *Pochodzenie archeofitów występujących w Polsce*. Wyd. Univ. Jagiellońskiego, Kraków: 1–213.

6. SUMMARY

Misopates orontium is a therophyte and archeophyte rarely occurring in the cereal plants of our country, including Central Poland. Its localities of small surface areas and low abundances are most frequently recorded. This fact is probably caused by its specific environmental requirements. The species belongs to the threatened and endangered components of our segetal flora. The decrease in the number and abundances of its localities results in the impoverishment of the local, regional and country flora, which is connected with the impoverishment and degradation of segetal communities.

Dr Jan T. Siciński
Katedra Botaniki
Uniwersytet Łódzki
ul. Banacha 12/16, 90-237 Łódź

Wpłynęło do Redakcji
Folia botanica
29.07.1996